

Венгерська В.О.,
д.і.н., доцент кафедри історії України
Житомирського державного
університету ім. І.Франка

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
«ПОЛЬЩА-УКРАЇНА: СПІЛЬНІ ШЛЯХИ ДО СВОБОДИ.
БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКИЙ СОЮЗ МІЖМОР'Я:
РЕТРОСПЕКТИВА І ПЕРСПЕКТИВА»**

7 листопада 2017 р. на історичному факультеті Житомирського державного університету імені Івана Франка відбулась Міжнародна наукова конференція «Польща-Україна: спільні шляхи до свободи. Балто-Чорноморський союз Міжмор'я: ретроспектива і перспектива». В черговому числі наукового збірника «Intermarum: історія, політика, культура» частково представлені статті, присвячені різним аспектам історії народів, країн, а також польсько-українським стосункам на теренах, які склали та складають простір Міжмор'я. Науковий симпозиум зібрав у стінах університету фахівців з гуманітарних та соціальних дисциплін, журналістів, політиків, дипломатів для обговорення важливих проблем спільної українсько-польської історії, сучасної політики, перспектив подальшої співпраці у всіх сферах, та перш за все – науковій. Традиційним партнером істориків в організації конференцій виступає громадська організація «Союз польської шляхти Житомирщини» в особі її Президента пані Наталії Іщук та головного редактора часопису «Голос Полонії» – Володимира Іщука.

З привітальним словом до присутніх звернулися: проректор з наукової роботи ЖДУ ім. І. Франка, професор Наталія Сейко, перший заступник голови Житомирської обласної ради Сергій Крамаренко, керівник Генерального консульства Республіки Польща у Вінниці Войцех Мрозовський, проректор КУ «Інститут післядипломної педагогічної освіти»

Микола Сюравич, президент «Союзу шляхти Житомирщини»
Наталія Іщук, професор Львівського національного університету
імені Івана Франка Леонід Зашкільняк та професор Рівненського
державного гуманітарного університету Максим Гон.

Географія українських учасників конференції фактично співпала з кордонами нашої країни – у Житомирі зібрались вчені з університетів та наукових закладів Києва, Львова, Кривого Рогу, Рівного, заявки та статті надіслали дослідники Ужгорода, Сум, Харкова, Дніпра, Вінниці, Кам'янця-Подільського, Одеси. Польські дослідники представляли Варшавські та Краківські університети.

Конференція складалась із двох пленарних та однієї секційної дискусії. Модератором першої пленарної дискусії «Intermarum: просторові, національно-державні уявлення в імперських умовах «довгого» ХІХ ст.» виступив д.і.н., професор Львівського національного університету ім. І. Франка Леонід Зашкільняк.

Першою доповіддю, якою розпочалась наукова частина конференції, став виступ завідувача кафедри історії України ЖДУ імені Івана Франка, В. Венгерської «Імперії та модерні національні проекти в картографічних практиках ХVІІІ – ХІХст.». У виступі було наголошено, що до відносно нових методів вивчення державо- та націотворчих процесів належить інструментарій імажітівної географії. Уявлення про кордони, території, та їх населення стали визначальними в процесі «присвоєння» й «вписування» в нове імперське історичне поле, згодом – в національні конструкції. До процесу територіально-картографічного формування імперій, зокрема, Російської, долучились різноманітні структури та інститути. Перед їх представниками стояли завдання окреслити кордони, описати, систематизувати та запропонувати: по-перше, яскраву «обгортку» для зовнішнього споживання (перш за все, для політичних та інтелектуальних еліт західних країн); по-друге, створити уявлення про імперію, її характер, а пізніше й «титულну» націю для внутрішнього використання.

Для «масового» споживача в епоху штучних товарів

вимагався підготовчий період та пошук інструментів, які б максимально спростили сприйняття нових для нього ідей. В цьому сенсі, особливу увагу доповідач приділила процесам уявлення, картографування та візуалізації територій, а також етнічних груп, які їх населяли. В. Венгерська не залишила поза увагою вплив такого фактору, як політична доцільність в процесі районування, розміщення меж та характеристики населення. Були розглянуті й питання презентації та уявлення українських територій в європейській, російській, польській картографічних традиціях, власне, як і підходи щодо районування, національних кордонів та їх протяжності в уявленні творців українського національного проекту.

Продовжила роботу конференції доповідь аспірантки кафедри історії Національного університету «Києво-Могилянська академія», магістра східноєвропейських студій Варшавського університету Л. Ковшун, на тему: «Ідея «органічної праці» Міхала Бобжинського як основа політичного проекту співжиття для поліетнічної Габсбурзької Галичини (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.)». Доповідач проаналізувала погляди М. Бобжинського в цілому, та зокрема, його ідеї, висвітлені в синтезі «*Dzieje Polski w zarzysie*» (1879 р.). Критика попередників, перш за все, відомого польського історика та політика Й. Лелевеля з його концепцією «патріотичної» версії минулого, викликала неоднозначну реакцію у польських наукових та політичних колах. Як наголосила доповідач, М. Бобжинський зосереджувався на критиці помилок та слабких місць у політиці й соціальній сфері Речі Посполитої, закликав до «органічної праці», яка на його думку, мала стати підґрунтям для майбутнього розвитку. Л. Ковшун підкреслила особливу роль представників краківського консерватизму у розвитку не лише польської історіографії, а й формуванні політики, яка мала значний вплив на процеси, що сприяли відродженню ІІ Речі Посполитої.

С. Батуріна к.і.н., науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

презентувала доповідь на тему: «Українська минувшина в польських підручниках з історії». Дослідниця запропонувала аналіз особливостей репрезентації української історії в польських підручниках (1991–2015 рр.). Вона запропонувала для розгляду декілька тематичних блоків, в яких висвітлюються події української історії, що охоплюють хронологічні періоди від середньовіччя до сучасності. На думку доповідача, автори підручників, як правило, звертають увагу лише на ті події української історії, які відбувались у різні історичні періоди на польських теренах, були невід’ємною складовою історичних процесів, безпосередньо пов’язаних із польською історією, а особливо тих, що мали визначальний вплив на їх перебіг. Серед найпопулярніших сюжетів української історії у польському історіописанні: приєднання Галичини до Польського королівства, Хмельниччина, «Весна народів» 1848–1849 рр., події Другої світової війни та сучасні українсько-польські стосунки.

Завершувала теоретичну частину роботи першої панелі доповідь професора Рівенського державного гуманітарного університета М. Гона «Голодомор, Голокост і Параймос у політиці пам’яті в Україні та Польщі». Професор наголосив на тому, що формування й збереження колективної пам’яті – одне із знакових для етнонаціональних спільнот завдань. Ми є свідками ревізії історичної пам’яті, перенесення наголосів у ній і навіть відмову від її структурних компонентів й заміну іншими. У цьому контексті й вибудовується історична політика сучасних України й Польщі щодо сприйняття, трактування й вшанування жертв Голодомору, Голокосту і Параймосу. Визначення нових компонентів колективної пам’яті, обґрунтування логіки таких змін нерідко викликають як конфлікти всередині груп, так і втручання у взаємодію складових політичної нації зовнішніх політичних сил.

Як наголосив доповідач, за умов цілеспрямованої діяльності, використання різних інструментів здійснення політики пам’яті постає та історична пам’ять, яка є вибірковою, бажаною з точки

зору автостереотипу, котрий формується, й часто базується на культах страждання й героїзму одночасно. Проте в будь-якому випадку це пам'ять штучна, сконструйована. У підсумку, професор М. Гон зазначив, що перебування України протягом останніх чотирьох років в епіцентрі інформаційного протистояння визначає дилему урахування нашою державою (як і іншими учасниками формування історичної пам'яті), позиції суб'єктів інформаційної атаки. За цією дилемою криється українська відповідь на вибір актуалізації, амбівалентності й амнезії як імовірних компонентів формування історичної пам'яті.

Учасникам конференції була запропонована презентація монографії кафедри історії України «Нарис історії Житомирщини першої половини ХХ ст.». До складу авторського колективу увійшли: О. Білобровець, В. Венгерська, І. Ковальчук, І. Козинець, М. Кордон, О. Максимов, Т. Рафальська, А. Рацілевич, Н. Рудницька, А. Сичевський, С. Стельникович. Монографія побудована на використанні як нових, уперше уведених до наукового обігу, так і прочитаних по-новому, вже відомих архівних документах та інших джерелах. Зміст монографії відображає її різноплановість та певною мірою новаторство у дослідженні та поданні матеріалу, хоча автори окремих розділів й наголошують на науково-популярному характері своїх матеріалів. І розділ – «Житомирщина на початку ХХ ст. та в роки Української революції» містить такі підрозділи: «Волинська губернія та Житомирщина на початку ХХ ст.», «Волинь у роки Першої світової війни», «Житомирщина в період Української революції», «Український національний рух на початку ХХ ст.», «Економіка регіону в умовах Гетьманату П. Скоропадського», «Історія Житомирської юнацької школи Армії УНР (за матеріалами воєнної мемуаристики)». Розділ II «Житомирщина у міжвоєнний період», складається із підрозділів: «Встановлення більшовицької влади на Житомирщині. Радянські адміністративно-територіальні перетворення», «Голодомор 1932–1933 рр. на Житомирщині»,

«Житомирщина напередодні «Великого терору»», «Сталінська політика репресій та терору на Житомирщині». Розділ III «Польська спільнота регіону» містить підрозділи: «Становище поляків Волині на початку XX ст.», «Суспільно-політичне життя поляків», «Польське населення Волині у роки Першої світової війни (1914–1916 рр.)», «Револьюційні події 1917–1918 рр. у житті польського суспільства», «Польська спільнота в добу становлення радянської влади». Розділ IV «Єврейські громади Житомирщини» поділяється на підрозділи: «Виникнення єврейських політичних партій та громадських організацій у Волинській губернії на початку XX ст.», «Життя єврейських громад Волинської губернії в роки Першої світової війни», «Активізація діяльності єврейських громадських організацій та політичних партій у 1917 р.», «Єврейські громади в період Української революції», «Більшовицька ідеологія та єврейські політичні партії й громадські організації у міжвоєнний період». Розділ V «Житомирщина в умовах нацистської окупації» містить матеріал за напрямками: «Адміністративно-територіальні перетворення, органи влади та карально-репресивної системи», «Геноцид місцевого населення та військовополонених», «Примусова праця населення на території Житомирщини та за її межами», «Повсякдення та настрої місцевого населення». Розділ VI «Рух опору на Житомирщині в роки Другої світової війни» складається із таких підрозділів: «ОУН С. Бандери на початку німецько-радянської війни», «ОУН А. Мельника у другій половині 1941 р.», «Поліська Січ та Олевська республіка», «Радянський рух опору». Розділ VII «Культура Житомирщини першої половини XX ст.» складається із підрозділів: «Українське національно-культурне відродження на початку XX ст.», «Культура Житомирщини у міжвоєнний період», «Духовно-культурне життя регіону в умовах нацистської окупації».

Кожен із авторів, використовуючи різні методологічні підходи, запропонував власні версії викладу та трактування досліджуваних процесів в історії Житомирщини. Головною

відмінністю роботи є спроба показати всю багатоманітність одного з найбільш поліетнічних та поліконфесійних регіонів України. Автори спробували примирити, об'єднавши в одному виданні традиційно несумісні історичні сюжети – присвячені історії єврейських громад регіону, та підрозділи, в яких йдеться про діяльність представників українського націоналістичного підпілля в період Другої світової війни. У книзі значна увага приділяється не лише суспільно-політичним, економічним процесам, а й повсякденній історії містян у найбільш критичні (революції, війни, авторитарні політичні режими) періоди історії. Запропоновані нариси дозволяють заповнити малодосліджені сторінки історії та історичної пам'яті нашого міста й регіону.

Другу панель «Від руйнації імперій до створення національних держав. Концепція Балто-Чорноморського союзу: історія та сучасність» модерував д.пол.н, професор Рівненського державного гуманітарного університету Максим Гон. Її роботу розпочала доповідь д.і.н., професора, завідувача кафедри історії Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка Леоніда Зашкільняка. У своєму виступі «Втрачений шанс: спроби українсько-польського порозуміння у міжвоєнній Польщі» він наголосив на декількох ключових моментах. По-перше, невід'ємною частиною всіх національних програм польських політиків став утверджений у попередній період міцний стереотип «історичної Польщі» як цивілізаційного досягнення поляків. Саме він, на думку польських політиків, годився для укладання відносин з українцями, однак незмінно провадив до державно-політичного націоналізму, або великодержавності. Щодо української національної ідеології та національного руху, вчений наголосив на тому, що він формувалися в умовах постійного протистояння як з російською великодержавністю, так і польськими патерналістськими претензіями. Така ситуація спричиняла до необхідності апелювати насамперед до етнічного чинника, що в підсумку провадило до наголосу на протиставленні як полякам,

так і росіянам, породжувало радикальний націоналізм. Зіткнення націоналізмів неможливо було уникнути за умови небажання кожної зі сторін до компромісу і цим відкривало шлях для втручання третіх зацікавлених сторін.

Радикалізація національних рухів, у польському випадку, повернення до відродження втраченої державності, та реалізація доволі неоднозначної національної політики, сприяла подальшому різкому погіршенню стосунків. Серед селянства активізувалось поширення національних міфів і стереотипів, витворених національною інтелігенцією в попередній період, що створювало небезпечну ситуацію, в якій стосунки легко могли перерости у збройний конфлікт. Зіткнення національно-державницьких доктрин українців і поляків, витворених майже повністю на історичних аргументах, несло в собі значну загрозу як на найближчу перспективу, так і для майбутніх взаємин. Підсумовуючи, професор Л. Зашкільняк наголосив, що подібна ситуація вирішальним чином відсувала демократичні компоненти національних програм на другий план, підпорядковуючи їх національним, а значить у підсумку – конфронтаційним.

У конференції взяли участь й політологи. Є. Горюнова, к.і.н, доцент кафедри історії та філософії Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (Київ), представляє ту частину українських дослідників, які залишили Крим після його окупації, й зараз живуть та працюють у Києві. У доповіді «Анексія Криму як загроза безпеці Балто-Чорноморського регіону», Є. Горюнова наголосила на особливостях політики російської влади щодо Кримського півострову, охарактеризувала зміст внутрішньої політики маріонеткової місцевої влади, проаналізувала обсяги й характеристики озброєнь, розміщених від 2014 р. на півострові російським окупантами. Окремо були розглянуті проблеми, пов'язані із розміщенням тут ядерного озброєння.

Учасники конференції мали можливість ознайомитись із черговим доробком у галузі усної історії, пов'язаним

безпосередньо із особливостям формування та реалізації історичної політики та політики пам'яті в нашій країні. Йдеться про проект, який протягом декількох років реалізовується Інститутом національної пам'яті спільно із науковими й дослідними центрами України, а також волонтерами. К. і. н., співробітник Українського інституту національної пам'яті, координатор регіональних записів проекту «Майдан: усна історія» Т. Привалко презентувала збірник спогадів «Майдан від першої особи. Регіональний вимір». Пані Тетяна розповіла про особливості пошуку респондентів, збору свідчень, їх записів, збереження та транскрибування. Український інститут національної пам'яті підготував вже декілька томів, присвячених різним аспектам життєдіяльності Майдану. Презентований збірник став продовженням серії видань: «45 історій Революції гідності» (2015) та «Мистецтво на барикадах» (2016), в якому містяться спогади про регіональні Майдани. У збірник увійшли не всі зібрані матеріали, кожен регіон представлений від 8 до 12 інтерв'ю. Матеріали, пов'язані із Житомирською областю, були зібрані викладачами кафедри історії України, які є членами Лабораторії візуальної антропології та усної історії. До першої частини збірника увійшли регіони, починаючи від Автономної Республіки Крим до Луганської області. Решта областей планується представити у наступному томі.

Після перерви конференція продовжила роботу у секційному форматі. Модератором другої частини виступав д.і.н., доц. кафедри історії України С. Стельникович

Доповідь к.і.н., старшого викладача кафедри історії України ЖДУ ім. І.Франка А. Сичевського «Повсякденне життя польської шляхти Волині у ХІХ ст.» розпочала роботу третьої частини конференції. А. Сичевський зупинився на особливостях побуту, перш за все представників магнетерії, статтях витрат найзаможніших представників шляхти та змісті їх активностей під час свят, участі у виїзних ярмарках. Доповідач підкреслив, що становість російського суспільства, певна замкнутість життя,

створювали умови для консервації звичок та елементів побуту представників польської шляхти останнього періоду існування Речі Посполитої в імперських умовах.

Один з найбільш цікавих, та, одночасно недостатньо досліджених періодів, є доба революцій 1917 р. та їх регіональний вимір. Виступ к.і.н., доцента кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка О. Білобровець присвячувався суспільно-політичному життю Житомира в період між революціями 1917 р. Основну увагу доповідач сконцентрувала на активності польської громади міста, представники якої значною мірою були сконцентровані у громадських, політичних та міських самоврядних структурах та інститутціях окресленого періоду.

Виступ на конференції д.і.н., доцента кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка С. Стельниковича стосувався проблематики нацистської аграрно-промислової політики на території Житомирсько-Вінницького регіону (1941–1944 рр.). Доповідач зосередився на аналізі основних напрямків використання нацистами аграрно-промислового потенціалу Житомирсько-Вінницького регіону (тих українських територій, що ввійшли до складу генерального округу «Житомир»). Було зазначено, що збережена в своїй основі радянська колгоспно-радгоспна система, як і деякі відновлені промислові підприємства регіону, використовувався лише для забезпечення потреб нацистських окупантів. При цьому вони експлуатували місцеве населення, яке сприймалося не більше, ніж «трудовий ресурс» й разом з виконанням примусової праці, було змушене забезпечувати виплати численних податків й поборів.

У доповіді к.і.н., доцента кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка, І. Ковальчука «Українські громадські, політичні і військові організації на території Польщі у роки Другої світової війни» увага зосереджувалась на декількох ключових аспектах. По-перше, після встановлення нацистського окупаційного режиму на землях розділеної Польської держави, так зване «Закерзоння», а з 1941 р. й Східна Галичина увійшли до складу

Краківського Генерального губернаторства. Нацистський окупаційний режим у цьому регіоні був дещо ліберальнішим, ніж на решті українських земель. Це надавало, хоч і часткові, можливості для діяльності українських культурно-освітніх і громадських організацій. Головною дійовою особою українського руху у Краківському Генеральному губернаторстві був професор Володимир Кубійович (організатор Українського центрального комітету (УЦК)). Разом з Українським національним об'єднанням (УНО), одним з лідерів якого був професор Іван Фещенко-Чопівський, ці структури займалися організаційною, видавничою та просвітницькою діяльністю у сфері української культури в умовах окупації. Поряд з УЦК у вказаній царині активно працювало також Українське національне об'єднання (УНО), одним з лідерів якого був професор Іван Фещенко-Чопівський.

По-друге, політичну складову українського руху у Краківському Генеральному губернаторстві представляли формації обох ОУН та УПА, які мали помітну присутність на теренах Польщі у роки Другої світової війни та розгорнули активну діяльність.

О. Геча, аспірантка кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка запропонувала виступ, присвячений одній з маловідомих та суперечливих подій, пов'язаних із завершальним періодом Другої світової війни – ситуації, яка склалась зі скарбами Дрезденської галерії, її пошуком, реставрацією, вивезенням до Радянського Союзу та, з часом, повернення до Німеччини. Основний акцент доповіді стосувався постаті Леоніда Волинського, уродженця Житомира, мистецтвознавця, художника та письменника, та його внеску у збереження скарбів Дрезденської галереї.

Радянський період, його специфіка в регіоні Міжмор'я, особливості спротиву тоталітарній владі на побутовому рівні стали об'єктом дослідження аспірантки кафедри історії України ЖДУ ім. І. Франка, О. Цимбалюк. Вона запропонувала доповідь на тему: «Повсякденний спротив тоталітарній владі в Радянській

Україні та Польщі (II пол. 60-х – I пол. 80-х рр. XX ст.)». Спираючись на концепцію «повсякденного спротиву» Дж. Скотта, О. Цимбалюк запропонувала порівняння проявів цього явища на побутовому рівні (та не лише) українців та поляків в період так званого «брежнівського застою». Були розглянуті окремі спільні риси та відмінності польського й радянського анекдоту, здійснення порівняння змісту молодіжних субкультур в ПНР та Радянській Україні, охарактеризовано спротив радянській владі з боку інакодумців. Доповідач також зупинилась на аналізі реакції влади на «повсякденний спротив» суспільства у формі так званих «публічних послань»: ідеологічних кампаній боротьби з інакодумцями, навішування ярликів, здійсненні репресії проти «інакодумців».

Кандидат економічних наук, Л. Возна запропонувала учасникам конференції власні рефлексії щодо сприйняття в італійському суспільстві постаті папи Івана-Павла II. Доповідач зупинилась на аналізі співвідношення його «польськості» та змісті діяльності в якості понтифіка. Традиційне домінування на вищих позиціях у структурі католицької церкви або італійців, або представників умовно західних католицьких держав, не обтяжених комуністичним минулим, на думку доповідача, спричинили формування доволі упередженого ставлення до постаті найбільш знаного та шанованого Папи на пострадянських теренах, а особливо у Польщі. Навіть попри його роль у пришвидченні процесу руйнації радянської системи.

Докторантка відділу філософії Краківського католицького університету Івана-Павла II О. Туровська зупинилась на аналізі поглядів відомого польського історика ідей та літератури, філософа, публіциста Маріана Здзеховського. Доповідач порівняла так звані російський та західні менталітети, спираючись на роботи вченого, зокрема, проаналізувала його погляди щодо оцінки змісту польської філософії національного месіанства та базових ідей російського слов'янофілства.

У виступах науковців головний акцент було зроблено на

необхідності порозуміння у підходах до вивчення складних питань минулого та пошуку шляхів побудови партнерських стосунків у майбутньому. Доповіді супроводжувались обговореннями, які іноді носили гострий характер, проте не виходили за межі суто наукового характеру дискусій.

Заключна частина симпозіуму відбулась в Домі української культури. Гості нашого університету та міста мали можливість ознайомитись із архітектурними та творчими родзинками Житомира. Конференція супроводжувалась змістовними дискусіями, пройшла у конструктивному науковому форматі.

Проект фінансований в рамках опіки Сенату Республіки Польща над Полонією та поляками за кордоном за посередництвом Фондації «Допомога полякам на Сході».